

РОЗДІЛ VII. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.23:504

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-4.1-30>

Кримінально-правова характеристика злочинів в екологічній сфері

Долгополов А. М.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного і фінансового права
Національний університет біоресурсів і природокористування України
вул. Васильківська, 17, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-2636-6663
dolgopolov_an@ukr.net*

Рашко В. А.

*студентка VI курсу юридичного факультету
Національний університет біоресурсів і природокористування України
вул. Васильківська, 17, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-3016-4503
viktoria1998rashko@gmail.com*

Ключові слова:

злочини в екологічній сфері, злочини проти довкілля, довкілля, охорона навколишнього середовища, склад злочину.

У статті розкрито поняття категорії «екологічні злочини», під якими слід розуміти суспільно-небезпечні винні діяння (дії чи бездіяльність), які створюють загрозу завдання шкоди чи спричиняють реальну шкоду довкіллю як об'єкту кримінально-правової охорони і які вчиняються суб'єктом злочину.

Наголошується на тому, що в даних злочинах здійснюється посягання на природне середовище як на певну сукупність екосистем і природних об'єктів, екологічну безпеку як на певний стан природного середовища, який забезпечує сприятливі умови для розвитку та життя звичайної людини.

З'ясовано, що наявність у КК статей, що передбачають кримінальну відповідальність за посягання на навколишнє середовище, підвищує рівень контролю держави за станом довкілля в межах її території, та дає змогу попередити виникнення катастроф, які б загрожували не тільки природному середовищу, а й життю та здоров'ю суспільства в цілому.

Проаналізовано проблеми законодавчої уніфікації даного терміну. Запропоновано уніфікувати даний термін на законодавчому рівні з метою сприяння однаковому, заснованому на загальних принципах застосування норм як екологічного, так і кримінального законодавства.

Проаналізовано норми національного законодавства, які регулюють злочини у сфері екології. Надано кримінально-правову характеристику злочинам в екологічній сфері. Розкрито всі аспекти складу злочину в екологічній сфері, що є необхідним для кваліфікації протиправного діяння та визначення санкцій. Зокрема, здійснено характеристику кожного з елементів складу злочину проти довкілля.

Запропоновано ввести на рівні екологічного кодексу єдиного терміна, що визначить відповідальність за екологічні посягання. У даному випадку йдеться про введення єдиного об'єднуючого терміна в Екологічному кодексі, яким має стати «екологічні злочини».

Дійшли висновку, що дотепер проблеми охорони природи посідають другорядне місце, але, ураховуючи сучасний екологічний стан світу, це є серйозною проблемою. Багато науковців у даній сфері спрямовують розвиток екологічного законодавства держави саме на усунення бланкетності норм, що, у свою чергу, дає змогу ефективно регулювати екологічну сферу та забезпечити населення України їх конституційним правом на чисте природне середовище.

Criminal-legal characteristic of the evil in the ecological sphere

Dolgopolov A. M.

*Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Administrative and Financial Law Department
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
Vasylkivska str., 17, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-2636-6663
dolgopolov_an@ukr.net*

Rashko V. A.

*6th year Student at the Faculty of Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
Vasylkivska str., 17, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-3016-4503
viktor1998rashko@gmail.com*

Key words:

*mischief in the ecological sphere,
mischief against dovkill, dovkill,
guard of the navkolishny middle,
warehouse of evil.*

The article reveals the concept of “environmental crimes”, which should be understood as socially dangerous crimes (actions or omissions) that pose a threat of harm or cause real harm to the environment as an object of criminal protection and committed by the subject crime.

It is emphasized that these crimes encroach on the natural environment as a certain set of ecosystems and natural objects, environmental safety as a certain state of the natural environment, which provides favorable conditions for the development and life of ordinary people.

It was found that the presence of articles in the Criminal Code providing for criminal liability for encroachment on the environment increases the level of state control over the state of the environment within its territory, and allows to prevent catastrophes that would threaten not only the environment but also life and public health as a whole.

The problems of legislative unification of this term are analyzed. It is proposed to unify this term at the legislative level in order to promote the same, based on the general principles of application of both environmental and criminal law.

The norms of the national legislation regulating crimes in the field of ecology are analyzed. The criminal-legal characteristic of crimes in the ecological sphere is given. All aspects of the composition of the crime in the environmental sphere, which are necessary for the qualification of an illegal act and the determination of sanctions, are revealed. In particular, the characteristics of each of the elements of the crime against the environment are described.

It is proposed to introduce at the level of the environmental code a single term that will determine the responsibility for environmental encroachments. In this case, we are talking about the introduction of a single unifying term in the Environmental Code, which should be “environmental crimes”.

Dyshli concluded that nature conservation issues are still secondary, but given the current environmental situation in the world, this is a serious problem.

Many scholars in this field direct the development of environmental legislation of the state to eliminate the blanket norms, which, in turn, allows to effectively regulate the environmental sphere and provide the population of Ukraine with their constitutional right to a clean environment.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток цивілізації в останні десятиліття поставив перед усіма державами світу потужні екологічні виклики. У зв'язку із цим усе більшу небезпеку становлять злочини, що завдають істотної шкоди навколишньому природному середовищу, дестабілізуючи й без того напружену екологічну ситуацію. Із метою захисту довкілля від екологічних посягань держава реалізує екологічну політику, визначає юридичну, у тому числі й кримінальну відповідальність за порушення у цій сфері. Серед найважливіших завдань, які варто визначити в цьому контексті, є розробка напрямів кримінально-правового захисту довкілля. Отже, вивчення та розв'язання проблем теоретичного і прикладного характеру у сфері охорони навколишнього природного середовища є актуальним завданням юридичної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми кримінальної відповідальності за екологічні злочини досліджувалися багатьма відомими науковцями як на міжнародному, так і на вітчизняному рівні. Питання кримінально-правової характеристики злочинів в екологічній сфері стало центром для дослідження великої кількості таких авторів: В.Ф. Баранівського, Я.О. Ліховицького, О.В. Одерія, Г.С. Поліщука, Н.Л. Романової, А.М. Шульги та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблеми кримінальної відповідальності за екологічні злочини досліджувалися багатьма відомими науковцями як на міжнародному, так і на вітчизняному рівні. Незважаючи на значний інтерес серед теоретиків права до названої проблеми, її опрацювання є недостатнім. Потребують подальшого дослідження та розкриття питання сутності злочинів в екологічній сфері, ознак та складових частин такого виду правопорушень, враховуючи законодавчі доповнення.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розкриття поняття «екологічні злочини», визначення їх ознак, які надали можливість законодавцю виділяти такі злочини в окрему, самостійну групу.

Виклад основного матеріалу. Наразі міжнародна спільнота, враховуючи зростання масштабів катаклізмів та природних катастроф у цілому світі, акцентує увагу кожної з держав на вирішенні саме екологічних проблем, адже людство та довкілля становлять собою єдину соціоекологічну систему.

За даними Всесвітньої метеорологічної організації, рівень концентрації вуглекислого газу

в атмосфері досягнув найвищої позначки за всю історію людства. Такий рівень вуглекислого газу в атмосфері останній раз існував саме 3-5 мільйонів років тому. Останні висновки вчених були повідомлені генеральним секретарем ООН Антоніу Гутерреш у ході свого виступу на саміті

G7 у французькому Біаріці. Велике занепокоєння викликає дана проблема у багатьох держав. Саме через надмірну концентрацію екологічно небезпечних виробництв, застаріле та неефективне природоохоронне обладнання, ненадійні технічні системи та недостача кваліфікованих кадрів на підприємствах із підвищеним екологічним ризиком створює як наслідок серйозні проблеми з навколишнім середовищем, а також проблеми зі здоров'ям багатьох людей. Кожна країна повинна ставити за мету розробку напрямів кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища [1, с. 300].

Перш за все екологічні проблеми повинні бути чітко визначені на законодавчому рівні та забезпечуватися державним примусом у разі порушення правових норм. Але наразі для багатьох країн проблема екологічної безпеки посідає другорядне місце, ніж економічні проблеми суспільства.

Аналіз розвитку кримінально-правового регулювання відповідальності за злочини проти навколишнього середовища свідчить, що протягом минулого сторіччя в Україні воно майже не здійснювалось. Так, у Кримінальному кодексі УРСР 1960 р., існувало лише 14 статей, що передбачали відповідальність за злочини проти довкілля. При цьому ці статті розташовувались в розділах про господарські злочини, злочини проти громадської безпеки, громадського порядку та народного здоров'я.

Зовсім по-іншому вирішується це питання у КК України 2001 р., у якому на момент набуття чинності кількість таких статей зросла до 19. При цьому всі вони сконцентровані в одному розділі Особливої частини КК – Розділі VIII «Кримінальні правопорушення проти довкілля».

Ефективне забезпечення охорони навколишнього природного середовища можливе лише за умови, коли існує чіткий механізм усунення будь-яких негативних наслідків та протиправних посягань. Наявність у КК статей, що передбачають кримінальну відповідальність за посягання на навколишнє середовище, підвищує рівень контролю держави за станом довкілля в межах її території та дає змогу попередити виникнення катастроф, які б загрожували не тільки природному середовищу, а й життю та здоров'ю суспільства в цілому.

Щоб розробити дієвий механізм боротьби з екологічними злочинами, слід перш за все охарактеризувати поняття даного явища. Так, автори юридичній енциклопедії визначають екологічні злочини як передбачені кримінальним законом суспільно небезпечні винні діяння, що посягають на екологічну безпеку, тобто на об'єкти природи, раціональне використання та охорону яких забезпечують нормальні умови життєдіяльності людей і задоволення їхніх матеріальних потреб [3]. На нашу думку, ототожнення у наведеній дефініції екологічної безпеки з об'єктами природи суперечить її загальноприйнятому розумінню.

Формальним та таким, що не розкриває сутність поняття, є визначення, наведене в популярній юридичній енциклопедії: «Екологічне правопорушення – протиправне діяння (дія або бездіяльність), що порушує встановлений в Україні екологічний правопорядок» [4, с. 129]. Зауважимо, що визначення екологічних злочинів (правопорушень) через екологічний правопорядок (або ж встановлений законодавством порядок охорони і раціонального використання природних ресурсів) є доволі розповсюдженим у науковій літературі (М.І. Ветров, В.В. Петров, П.Ф. Повеліцина, Н.Л. Романова). Такий підхід у сучасній науковій літературі піддається справедливий критиці, адже відповідно до нього об'єктом злочину є не самі суспільні відносини, а їх наслідки як результат дії права (тобто порядок, що суперечить загальноприйнятій концепції об'єкта) [5, с. 44].

Більш повним є визначення екологічних злочинів, сформульоване Г.С. Поліщуком у Міжнародній поліцейській енциклопедії: «Екологічні злочини (злочини проти довкілля) – передбачені кримінальним законодавством суспільно небезпечні діяння, що посягають на суспільні відносини у сфері охорони конституційного права громадян на безпечне довкілля, а також у сфері охорони, використання, збереження та відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання й усунення негативного впливу господарської та іншої діяльності людини на навколишнє природне середовище, збереження генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій» [6, с. 323].

Слід констатувати, що наразі термін «екологічні злочини» не визначено на законодавчому рівні. Одним із можливих варіантів розв'язання зазначеної проблеми могло б бути прийняття Екологічного кодексу України, потреба у якому давно обговорювалась науковцями різних галузей права. Розробка проекту Екологічного кодексу України передбачена Основними напрямками державної політики України в галузі охорони довкілля, вико-

ристання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, затвердженими Постановою Верховної Ради України від 5 березня 1998 року № 188, та Рекомендаціями парламентських слухань щодо дотримання вимог природоохоронного законодавства в Україні, схвалених Постановою Верховної Ради України від 20 лютого 2003 року № 565р. На виконання зазначених вимог до Верховної Ради України було внесено проект Екологічного кодексу України, розроблений провідними фахівцями в галузі екологічного права: Шемшученком Ю.С., Малишевою Н.Р. і Гетьманом А.П. Одним із завдань Екологічного кодексу визначалось упорядкування застосування еколого-правової термінології [7, с. 71].

Введення на рівні Екологічного кодексу єдиного терміна, що визначає відповідальність за екологічні посягання, сприяло б однаковому, заснованому на загальних принципах застосуванню норм як екологічного, так і кримінального законодавства. У даному випадку йдеться про введення єдиного об'єднуючого терміна в Екологічному кодексі, яким має стати «екологічні злочини».

При цьому поняття «екологічні злочини» не може суперечити загальному поняттю злочину, сформульованому ч. 1 ст. 11 Кримінального кодексу України.

Отже, екологічними злочинами слід вважати: суспільно-небезпечні винні діяння (дії чи бездіяльність), які створюють загрозу завдання шкоди чи спричиняють реальну шкоду довкіллю як об'єкту кримінально-правової охорони і які вчиняються суб'єктом злочину. Можна виокремити специфічні ознаки даного виду злочинів: суспільна небезпечність діянь; винність особи при вчиненні відповідних діянь; протиправність; наявність суб'єкта злочину проти довкілля; наявність об'єкта кримінально-правової охорони.

Традиційно в науковій літературі об'єктом злочину визнаються суспільні відносини. При цьому об'єктом злочину є лише ті суспільні відносини, які поставлені під охорону кримінального законодавства та забезпечуються державним примусом у разі порушення кримінально-правової заборони. Об'єктом злочину такі суспільні відносини стають у разі злочинного посягання на них, у звичайних умовах вони є лише об'єктом кримінально-правової охорони. Отже, об'єктом злочину виступають суспільні відносини, що охороняються кримінальним законодавством та на які здійснюються злочинне посягання [8, с. 15–34].

Багато вчених під час визначення родового об'єкта злочинів проти навколишнього середовища звертаються до положень Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», який визначає довкілля як сукупність при-

родних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в народному господарстві в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси [9].

У Постанові Пленуму Верховного Суду України № 17 від 10 грудня 2004 р. «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» зазначається: «Злочини та інші правопорушення проти довкілля посягають на суспільні відносини у сфері охорони конституційного права громадян на безпечне довкілля, а також у сфері охорони, використання, збереження і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання й усунення негативного впливу господарської та іншої діяльності людини на навколишнє природне середовище, збереження генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій, а також природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною» [10].

По-різному визначається родовий об'єкт у науці кримінального права. Так, С.Б. Гавриш наголошує на тому, що в даних злочинах здійснюється посягання на природне середовище як на певну сукупність екосистем і природних об'єктів, екологічну безпеку як на певний стан природного середовища, який забезпечує сприятливі умови для розвитку та життя звичайної людини [11, с. 635].

Особливість кримінально-правових норм, що регулюють кримінальну відповідальність за вчинення злочинів проти довкілля, полягає в тому, що усі вони мають бланкетний характер, тому для наявності ознак складу цих злочинів необхідно, в першу чергу, встановити порушення норм екологічного законодавства України, систему якого утворюють чисельні нормативні акти: закони, кодекси, декрети, укази, постанови, розпорядження, положення, інструкції, методику, правила тощо [8, с. 24].

Залежно від конструкції об'єктивної сторони більшість злочинів проти довкілля є злочинами з матеріальним складом, за винятком статей 238, 239-2, 250 КК. Отже, в переважній більшості випадків кримінальна відповідальність за посягання на екологічну безпеку настає в разі настання суспільно небезпечних наслідків. У зв'язку із чим у таких складах злочину важливу роль для притягнення особи до кримінальної відповідальності відіграє встановлення причинного зв'язку між діянням та наслідком у вигляді заподіяння шкоди навколишньому середовищу. Так, у п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 17 від 10.12.2004 р. «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля»

зазначається, що під час розгляду кримінальних справ про злочини проти довкілля судам належить встановлювати всі обставини, що підлягають доказуванню [10].

З'ясовуючи обставини вчиненого протиправного діяння, необхідно особливо ретельно перевіряти, чи є причинний зв'язок між ним і фактом заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, чи не зумовлені шкідливі наслідки факторами, що незалежали відволі підсудного (стихийне лихо, пожежа тощо). Щодо наслідків, то найчастіше вони настають через недотриманням або навіть нехтування вимогами екологічної безпеки.

Діяння, як ознака об'єктивної сторони злочинів проти довкілля, може вчинятися у формі дії або бездіяльності. У свою чергу, дія являє собою активну поведінку суб'єкта, а бездіяльність полягає в нехтуванні останнім вимогами екологічної безпеки під час здійснення певного виду діяльності.

Відповідно до ч. 1 ст. 18 КК України, суб'єктом злочину визнається фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до чинного КК України може наставати кримінальна відповідальність [2]. Отже, суб'єктом екологічних злочинів може бути фізична, осудна особа, яка досягла 16 років. Залежно від виду суб'єкта протиправного діяння ці злочини можна класифікувати на: злочини проти довкілля, які вчиняються загальним суб'єктом; злочини проти довкілля, які вчиняються спеціальним суб'єктом; злочини проти довкілля, які можуть вчинятися як загальним, так і спеціальним суб'єктом.

Суб'єктивна сторона злочинів проти довкілля визначається законодавцем по-різному. В одних складах злочину законодавець чітко не визначає форму вини, а у деяких, наприклад, ст. 238 КК («Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення») та ст. 252 КК («Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду») безпосередньо вказується форма вини – умисел. При цьому усі злочини проти довкіллям – це склади злочину зі змішаною формою вини, у яких ставлення винної особи до порушення вимог екологічної безпеки може виявлятися як в умислі, так і в необережності, а ставлення до суспільно-небезпечних наслідків слідків може бути виключно необережним. У зв'язку із чим, якщо ставлення винного до суспільно небезпечних наслідків буде умисним, то, зважаючи на спрямованість умислу, такі діяння слід кваліфікувати як злочини проти людини, проти власності, так і проти національної безпеки держави [1, с. 302].

У формальних складах злочину специфіка визначення форми вини полягає у встановленні психічного ставлення винної особи до вчи-

нюваного ним протиправного діяння (прямий умисел або злочинна недбалість). Щодо таких ознак суб'єктивної сторони екологічних злочинів, як мета та мотив, то вони мають факультативне значення і на кваліфікацію злочину майже не мають впливу. Часто такі факультативні ознаки виступають критерієм відмежування злочинів проти довкілля від суміжних діянь, наприклад, злочинів проти національної безпеки або життя та здоров'я людей.

Висновки. Отже, з вищевикладеного можна дійти висновку, що екологічні злочини – це суспільно-небезпечні винні діяння (дії чи бездіяльність), які створюють загрозу завдання шкоди чи спричиняють реальну шкоду довкіллю як об'єкту кримінально-правової охорони і які вчиняються суб'єктом злочину. Специфічними ознаками даного виду злочинів є: суспільна небезпечність діянь; винність особи під час вчинення відповідних діянь; протиправність; наявність суб'єкта

злочину проти довкілля; наявність об'єкта кримінально-правової охорони. Кримінальні правопорушення проти довкілля передбачені в одному розділі Особливої частини КК – Розділі VIII. Наразі однією із проблем є відсутність поняття «екологічні злочини», а тому є потреба в уніфікації даного терміна на законодавчому рівні з метою сприяння однаковому, заснованому на загальних принципах застосуванню норм як екологічного, так і кримінального законодавства.

Також слід відзначити, що дотепер проблеми охорони природи посідають другорядне місце, але, ураховуючи сучасний екологічний стан світу, це є серйозною проблемою. Багато науковців у даній сфері спрямовують розвиток екологічного законодавства держави саме на усунення бланкетності норм, що, у свою чергу, дає змогу ефективно регулювати екологічну сферу та забезпечити населення України їх конституційним правом на чисте природне середовище.

Література

1. Пілюшенко Д.О. Загальна характеристика злочинів проти екологічної безпеки. *Молодий вчений*. 2020. № 3(79). С. 299–303.
2. Кримінальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України* від 29.06.2001. № 25. Ст. 131.
3. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія: в 6 т. Київ : Укр. енцикл., 1998. URL : <http://leksika.com.ua/19980614/legal>. (дата звернення: 22.10.2020).
4. Популярна юридична енциклопедія / за ред. І.С. Чиж, В.К. Гіжевський, В.В. Головченко, Е.Ф. Демський, С.Е. Демський, О.В. Лавринович, В.Ф. Погорілко. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 528 с.
5. Баранівський В.Ф. До проблеми сучасного розуміння поняття «злочини проти навколишнього природного середовища». *Юридична наука*. 2015. № 6. С. 42–48.
6. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / за ред. Є.М. Моїсєєва, Ю.І. Римаренка, В.Я. Тація, Ю.С. Шемшученка. Т. IV. Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі засади поліцейської діяльності. Київ : Атіка, 2007. 968 с.
7. Турлова Ю.А. Поняття «екологічні злочини»: до проблеми визначення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: *Юридичні науки*. 2015. Вип. 6(3). С. 69–72.
8. Шульга А.М. Злочини проти довкілля, питання кваліфікації. Науково-практичне видання. 2012. С. 15–34.
9. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. *Відомості Верховної Ради України* від 08.10.1991. № 41. Ст. 546.
10. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Верховного суду України від 10.12.2004 № 17. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04/print> (дата звернення: 22.10.2020).
11. Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні: проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства. 2002. С. 635.

References

1. Pilyushenko, D.O. (2020) Zahal'na kharakterystyka zlochyniv proty ekolohichnoyi bezpeky [General characteristics of crimes against environmental safety]. «Molodyy vchenyy». № 3 (79). S. 299-303.
2. Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny [Criminal Code of Ukraine]: Kodeks Ukrayiny; Kodeks, Zakon vid 05.04.2001 № 2341-III. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny vid 29.06.2001. № 25. St. 131.
3. Shemshuchenko YU.S. (1998) Yurydychna entsyklopediya [Legal encyclopedia]: v 6 t. Kyiv: Ukr. entsykl. URL: <http://leksika.com.ua/19980614/legal>. (data zvernennya: 22.10.2020).
4. Populyarna yurydychna entsyklopediya (2002) [Popular legal encyclopedia] za red. I.S. Chyzh, V.K. Hizhevs'kyu, V.V. Holovchenko, E.F. Dems'kyu, S.E. Dems'kyu, O.V. Lavrynovych, V.F. Pohorilko. Kyiv: Yurinkom Inter. 528 s.

5. Baranivskyy V.F. (2015) Do problemy suchasnoho rozuminnya ponyattya «zlochyny proty navkolyshn'oho pryrodnoho seredovyscha» [To the problem of modern understanding of the concept of "crimes against the environment"]. Yurydychna nauka. № 6. S. 42–48.
6. Mizhnarodna politseys'ka entsyklopediya [International Police Encyclopedia] : u 10 t. (2007) za red. YE.M. Moiseyeva, YU.I. Rymarenka, V.YA. Tatsiya, YU.S. Shemshuchenka. T. IV. Kryminal'no-pravovi, kryminolohichni ta kryminal'no-vykonavchi zasady politseys'koyi diyal'nosti. Kyyiv: Atika, 968 s.
7. Turlova YU.A. (2015) Ponyattya «ekolohichni zlochyny»: do problemy vyznachennya [The concept of "environmental crimes": the problem of definition]. Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya: Yurydychni nauky. Vyp. 6(3). S. 69-72.
8. Shul'ha A.M. (2012) Zlochyny proty dovkillya, pytannya kvalifikatsiyi [Crimes against the environment, issues of qualification]. Naukovo-praktychne vydannya. S. 15-34.
9. Pro okhoronu navkolyshn'oho pryrodnoho seredovyscha [On environmental protection]: Zakon Ukrainy vid 25.06.1991 № 1264-XII. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy vid 08.10.1991. № 41. St. 546.
10. Pro sudovu praktyku u spravakh pro zlochyny ta inshi pravoporushennya proty dovkillya [On judicial practice in cases of crimes and other offenses against the environment]: Postanova Verkhovnoho sudu Ukrainy vid 10.12.2004 № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04/print> (data zvernennya: 22.10.2020).
11. Havrysh S.B. (2002) Kryminal'no-pravova okhorona dovkillya v Ukraini [Criminal law protection of the environment in Ukraine: problems of theory, application and development of criminal law]: problemy teorii, zastosuvannya i rozvytku kryminal'noho zakonodavstva.. S. 635.